KÖHNƏ DUDMAN

Dörd pərdədə

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Pərvizxan –	böyük mülkədar
Mirzə İsmayıl –	xanın vəkili
Sadıq bəy –	xanın yaxın köməkçisi
Rəcəb kəndxuda –	kəndxuda
Xanınqızı	
Baş hərəm	
İkincihərəm	
Rəşid –	xanın qulluqçusu
Allahqulu –	kasıb kəndli
Bədəl –	onun oğlu
Gülsənəm –	onun qızı
Hüseyn –	pişxidmət
Abdulla xan –	Pərviz xanın düşməni
Cavan kəndli	
Erməni	
Tağı }	
Heydər }qaçaqlar	
Xəlil }	
Şirin }	
Səfi }	

Ağsaqqallar, cavanlar, nökər, xacə, pəhləvan, qasid, sərkərdə, qarovul, uşaq və kənd camaatı

BİRİNCİ PƏRDƏ

Pərviz xanın kəndində. Amilin evi. Evin qabağında vaqe meydançada böyük izdiham. Xanın vəkili Mirzə Ismayıl balkonda əyləşib. Camaat dəstə-dəstə orada-burada toplaşıb danışırlar. Bir kənarda bir qoca kəndli – Allahqulu ilə bir cavan kəndli söhbət edirlər.

Cavan kəndli. Deyirlər, xan bu gün kəndə buyuracaq. Heç bilirsən, onun hər gəlməyindən rəiyyətə nə qədər ziyan toxunur? Onun da ki, öz rəiyyətinə yazığı gəlmir. Rəiyyət, deyəndə, ağanın övladıdır. Ağa da gərək öz övladına zülm etməsin.

Allahqulu. Oğlum, hələ sən cavansan. Elə ki, mən yaşa yetdin, onda bir az ağıllı danışarsan. (*Ətrafa baxır.*) Bir az kənara çəkilək, danışdığımızı eşitməsinlər. (*Çəkilirlər kənara.*) Bala, ağa nə qədər uzaqda olsa, kəndli üçün bir elə yaxşıdır. Oturar evində, lazım olanda malcəhət üçün öz vəkilini göndərər. Biz də vəkilə az verib, çox yalvararıq, çox verib, az yalvararıq, bir tövrlə yola salarıq gedər.

C a v a n k ə n d l i . Ağa da gələndə, gedib ayağına yıxılıb, deyərsən, Qurbanın olum, məhsulumuz az oldu, quraqlıq düşdü, su azlıq elədi, sel gəlmədi, çəyirtkə yedi. Dövlətli xandır, görərsən camaata rəhm eləyib, verginin yarısından keçdi.

A l l a h q u l u . Oğlum, dünya görməyibsən, sən deyən Pərviz xan deyil, kölgəsidir. Bir xan ki, rəiyyəti qaramal kimi qulağından tutub sata, ona nə yalvarmaq, nə yaxarmaq! Onun elə kəndə gəlib, üç gün qalıb getməsi, mədaxil istəməsə də, camaatın nəfəsini kəsir.

M i r z ə İ s m a y ı l (*balkondan*). Rəcəb kəndxuda, camaatı bir yerə topla!

R ə c ə b k ə n d x u d a . Ay camaat, buraya yığılın. Mirzənin sizə buyruğu var.

Camaat balkonun qabağında toplaşır.

A l l a h q u l u . Gedək yavuğa. Qulaq as, gör mirzə nə buyuracaq, o vaxt mən dediklərimi anlarsan.

Gedirlər yavuğa.

M i r z ə İ s m a y ı l . Camaat, Pərviz xan, necə ki, sizə məlumdur, iltifat eləyib, bu gün sizə qonaq gəlir.

C a m a a t . Çox xoş gəlir, gözümüz üstündə yeri var. Allah onun kölgəsini bizim başımızdan əskik eləməsin.

M i r z ə İ s m a y ı l . Gərək qonağa, necə ki lazımdır qulluq eləyəsiniz. Əvvəla, ağsaqqallar hamısı qabaqlarında kəndin mollası, gərək kəndin girəcəyində gedib dayansınlar. Cavanlar da hamısı atlanıb xanın qabağına getsinlər. Xana yetişib, baş əyəndən sonra, qayıdıb kəndə girincə xanın qabağında at oynatsınlar. Yaxşı at oynadanlara xan xələt bağışlayacaq. Xan kəndə daxil olan tək, gərək ayağının altında bir öküz kəsilsin. İkinci öküz Qurbanı kəndin ortasında kəsilməlidir. Xan sizə üç gün qonaq qalacaq. Bu üç gündə xanın özünə və onun üstüncə gələn otuz nəfər atlıya gərək bacardığınız hörməti eləyəsiniz. Rəcəb kəndxuda, binagüzarlıq səninlədir. (*İçəri daxil olur.)*

R ə c ə b k ə n d x u d a . Camaat, mirzənin buyruğunu eşitdiniz ki?

C a m a a t . Bəli, eşitdik.

R ə c ə b k ə n d x u d a . Di dayanmaq yeri deyil. Xan kəndə yaxınlaşmaqdadır. Ağsaqqallar gedib xanlıq dəyirmanının qabağında xanı gözləsinlər. Mollaya da xəbər verin. Cavanlar, nə dayanıbsınız?! Haydı,

tez olun. Bu saat yola düşün! Yoxsa sizə bir elçi də göndərəcəklər? Tez olun!

Ağsaqqallar, cavanlar gedirlər.

A l l a h q u l u (*cavana*). Di get, sən də atını min, çap xanın qabağına. Görürsən, bala? Xanın gəlməyi belə olur. İki öküz bu gün kəsiləcək. Hər gündə də gərək iki öküz kəsilsin ki, bəlkə xanın üstüncə gələn ac qurdların qarınları dolsun. Ondan savayı da hər kəsin evində nə var, gərək xanın qulluğuna çəksin: qatıqmı, qaymaqmı, yağmı, motalmı, quzumu. Xan buradan gedəndə də bir neçə araba da belə şeylərlə doldurub özü ilə aparacaq. İndi, bala, görürsənmi, "xan gəldi" necə olar?

C a v a n k ə n d l i . Görürəm, əmi, mən belə bilmirdim.

A l l a h q u l u . Hələ bu nə ucudur, nə ortası, çox şey görəcəksən. Bundan da yaman işlər var. Xan üçün camaatın arvadlarını, qızlarını çəkəcəklər.

C a v a n k ə n d l i . Əmi, məgər rəiyyətin namusu ağanın namusu deyil? Belə işi də ağa elərmi?

A l l a h q u l u . Rəiyyətdə məgər namus qoyublar? Bizim hamımızı binamus eləyiblər.

C a v a n k ə n d l i . Əgər bir kəs mənim külfətimə, anama, bacıma toxuna, hər kəs olur-olsun, cəmdəyini yerdə qoyaram.

A l l a h q u l u . Bu sözləri çoxları deyiblər.

R ə c ə b k ə n d x u d a (q*ocaya*). Allahqulu, nə uzun söyləyirsən? Gəl, cəld ol, xanlıq dəyirmana tərəf yola düş. İndi xanın gələn vaxtıdır. (*Cavan kəndliyə*) Bala, Qənbər, sən də dayanma. Söhbətin xan gedəndən sonraya qalsın.

A l l a h q u l u . Deməli, mən xanın qabağına çıxmasam xan yoldan qayıdıb, kəndə girməyəcək?

R ə c ə b k ə n d x u d a . Gəl get, ayıbdır, qanının bahasını ağzına alma. Bilirsən ki, xan eşitsə atanı qəbirdən çıxardar.

A l l a h q u l u . Gedirəm, gedirəm. (*Cavan kəndliyə*) Bala, sən də get, atını min, çap xanın qabağına. Bəlkə xələtdən, filandan sənə iltifat eləyə.

R ə c ə b k ə n d x u d a . Allahqulu, get deyirəm sənə. Uzun danışıq fayda verməz. Görünür ağsaqqal vaxtında belin kötək istəyir.

A l l a h q u l u . Biz kötəksiz məgər dolana bilərik? Belimiz adət eləyib. İki gün kötək dəyməyəndə bədənimiz qaşınmağa başlayır.

R ə c ə b k ə n d x u d a . Gəl, get deyirəm. Ondan qorx ki, bir kötəklə canın qurtarmaya.

A l l a h q u l u (*cavana*). Gedək bala!

Gedirlər.

M i r z ə İ s m a y ı l (*balkona çıxır*). Rəcəb kəndxuda, camaat hamısı getdimi?

R ə c ə b k ə n d x u d a . Bəli, mirzə, hamı getdi. (*Qoca və cavanı göstərir*.) Bunlar da, budur, gedirlər.

M i r z ə İ s m a y ı l . Onlarla nə söhbət eləyirdin? Sən də, füzul oğlu füzul, söhbət eləməyə vaxt tapıbsan? Bir adamın yaxasından yapışanda buraxmaq istəmirsən. (*Kəndlilərə*) Gedin, qardaşlar, dayanmayın. (*Qoca və cavan gedirlər. Mirzə Ismayıl enir aşağıya*.) De görüm onlarla nə danışırdın?

R ə c ə b k ə n d x u d a . Bir danışmaq yox idi. Bu Allahqulu kişi də bir dikbaşın biridir. Heç kəsdən dilini saxlamır. Onun dilini kəsib bir yaxşı tövbə vermək lazımdır.

M i r z ə İ s m a y ı l . Necə?

R ə c ə b k ə n d x u d a . Necəsi yoxdur. Ağzına gələni xanın haqqında danışır. Bir adam da yoxdur ki, onun ağzının ipini çəksin. Deyirəm get dəyirmanın qabağına, deyir, mən getməsəm, xan küsüb dala qayıdacaq?

M i r z ə İ s m a y ı l . Necə, yoxsa xanın qəzəbindən xəbəri yoxdur? Bilmirmi ki, o qədər vurarlar, qamçı altında canı çıxıb, it kimi murder olar?

R ə c ə b k ə n d x u d a . Həqiqət, mirzə, belə adamlara tövbə vermək lazımdır. Yoxsa görərsən, camaatı da yoldan çıxartdı.

M i r z ə İ s m a y ı l . Xub, xan gələr, mən qulluğuna ərz elərəm.

R ə c ə b k ə n d x u d a . Mirzə, sənə bir söz deyim. Sənin çörəyin haqqı, Allahqulunun evində təzə yetişmiş elə bir qızı var ki, dünyanın yarısına verməzsən. Mən deyə bilərəm ki, xanın hərəmxanasında elə can yoxdur. Xalis padşah malıdır.

M i r z ə İ s m a y ı l . Bəs, a zalım oğlu, İndiyədək bunu mənə niyə xəbər verməyibsən?

R ə c ə b k ə n d x u d a . Xəbər verərdim, qızın qardaşından qorxurdum, ondan qan iyi gəlir.

M i r z ə İ s m a y ı l . Onun qorxusu yoxdur. Həqiqət, qız çox gözəldir?

R ə c ə b k ə n d x u d a . Ərz elədim ki, padşaha layiq qızdır: uzun boylu, qara gözlü, yanaq, – demə görmədim, – bir şüşə dolu qan, yerişi sona yerişi, saçları topuğundan, guya zalım qızına gün işığı dəyməyib.

M i r z ə İ s m a y ı l . Daha kəs səsini, kafir! Ağzımın suyu axdı. Əlbəttə, xana bir belə peşkəş vacibdir.

R ə c ə b k ə n d x u d a . Ancaq, mirzə, səndən təvəqqe eləyirəm, xanın qulluğuna o qızın xəbərini mən gətirdiyimi ərz eləyəsən. Bəlkə xandan mənə bir xələt çıxa.

M i r z ə İ s m a y ı l . Əlbəttə deyərəm.

R ə c ə b k ə n d x u d a . Ancaq, mirzə, bir şey var.

M i r z ə İ s m a y ı l . Nə şey?

R ə c ə b k ə n d x u d a . Doğrusu, yenə deyirəm, Allahqulunun oğlunun xatasından gərək məni qoruyasan.

M i r z ə İ s m a y ı l . Onun əlacı asandır. Arxayın ol. (*At ayağı səsi eşidilir.*) Rəcəb kəndxuda, gör xandırmı gələn?

R ə c ə b k ə n d x u d a (*yüyürüb baxıb, tez dala qayıdır*). Bəli, mirzə, xan təşrif gətirir.

M i r z ə İ s m a y ı l . Yüyür xanın atını özün tut. Sonra mən səni xanın nəzərinə verərəm: qoçaq adamsan, sədaqətli qulluqçusan.

R ə c ə b k ə n d x u d a . Ölənədək başla, canla xana qulluq eləmək borcumuzdur.

M i r z ə İ s m a y ı l . Tez ol, yüyür!

Rəcəb kəndxuda, Mirzə İsmayıl da onun dalınca gedirlər. Pərviz xan, yanında Mirzə Ismayıl, ətrafında kəndin ağsaqqalları və cavanları daxil olurlar.

P ə r v i z x a n . Camaat, sizin hamınızı xoş gördük!

C a m a a t . Xoş bəxtiniz olsun, xan!

P ə r v i z x a n . Necəsiniz, salamatsınızmı?

C a m a a t . Şəfaətin artıq olsun, xan! Allah sizin kölgənizi bizim başımızdan əskik eləməsin!

P ə r v i z x a n . Əkənəcəyiniz necədir? Malınız, qoyununuz salamatdırmı?

C a m a a t . Dövlətinizdən salamatlıqdır.

Camaatla xan danışan əsnada Allahqulu kənarda durub dinməz qulaq asır. Xan ona tərəf baxanda naxahi baş əyir.

M i r z ə İ s m a y ı l . Camaat, xan yorulubdur. Siz də sabahdan ayaq üstündə məəttəlsiniz. Gedin evlərinizə, xan da dincini alsın. Hər kəsin nə dərdi var, sabah gəlib xana ərz eləyə bilər.

Camaat bir-bir: mürəxxəs olaq, mürəxxəs olaq, – deyərək gedirlər.
Allahqulu baş əyməyib camaatın dalınca gedir.

P ə r v i z x a n . Mirzə, tək kənarda duran kişi kim idi?

M i r z ə İ s m a y ı l . Qurbanın olum, ona Allahqulu Oruc oğlu deyirlər.

P ə r v i z x a n . Bəli, eşitmişəm. O yenə camaata qarışmayıb, bizdən boyun qaçırtdı?

M i r z ə İ s m a y ı l . Xan sağ olsun, onun öhdəsindən nə mən, nə də yazıq Rəcəb kəndxuda gələ bilirik. Başıdikin biridir. Kənddə ağzına gələni danışır, camaatı da yoldan çıxardır.

P ə r v i z x a n . Eybi yoxdur, cəzasına çatar.

M i r z ə İ s m a y ı l . Amma, xan sağ olsun, deyirlər, evində elə bir vəcihə qızı var ki, heç vəsfə gələn deyil.

P ə r v i z x a n . Nə danışırsan?

M i r z ə İ s m a y ı l . Başın üçün, xan, əgər deyilən doğru isə, həqiqət hərəmxana malıdır ki, özünlə aparasan.

P ə r v i z x a n . Bu gecə onu mənim yanıma gətirərsən. Xoşuma gəlsə, apararam hərəmxanaya.

M i r z ə İ s m a y ı l . Baş üstə, xan. Xoşuna gəlsə, Rəcəb kəndxudaya gərək xələt verəsən. Çünki qız xəbərini gətirən odur. Özü də it sədaqətində bir qulluqçudur.

P ə r v i z x a n . Bir adam göndər, Allahqulunu buraya gətirsin.

M i r z ə İ s m a y ı l (*çağırır).* Rəcəb kəndxuda!

R ə c ə b k ə n d x u d a (yüyürərək gəlir). Bəli, Mirzə!

M i r z ə İ s m a y ı l . Bu saat xanın fərraşlarından da bir neçə nəfər götürüb, gedib Allahqulu Oruc oğlunu xanın qulluğuna gətirərsən. Deyərsən, xan səni hüzura istəyir.

R ə c ə b k ə n d x u d a . Baş üstə! (*Baş əyib gedir*.)

P ə r v i z x a n . Mirzə, cavanların siyahısı hazırdırmı?

M i r z ə İ s m a y ı l . Bəli, hazırdır. Igidlərdən on beş nəfər seçmələrinin adlarını siyahı eləmişəm.

P ə r v i z x a n . Bilirsən bu nə üçündür?

M i r z ə İ s m a y ı l . Xeyr, Qurban , bilmirəm.

P ə r v i z x a n . Yadındadırmı neçə il bundan əqdəm Rəhim xan mənə iki güləşən dəvə və iki də yaxşı boğuşan köpək göndərmişdi?

M i r z ə İ s m a y ı l . Bəli, Qurbanın olum, çox gözəl yadımdadır. Hətta qızıl köpək, Abdulla xanın yüz qızıla aldığı köpəyini boğdu da, yadımdadır. Abdulla xan haman saat iti güllə ilə vurub öldürdü. Özü də atını minib naharsız getdi.

P ə r v i z x a n . Afərin! Gözəlcə yadındadır. İndi də Rəhim xan mənə məktub göndərib, yazır ki, sizin Heydərxanlının cavanları çox igid olurlar. Təvəqqe edirəm, onlardan on beş nəfər mənə satasınız ki, yanımca lazım olan yerlərə atlansınlar. Hər birinə də yüz əlli qızıl təklif eləyir. Bu da çox yaxşı qiymətdir. Mən də cavabımda yazdım ki, bu qiymətdən satmağa hazıram. Burada həm pul var, həm də dəvələrin və köpəklərin xəcalətindən çıxaram. Abdulla xan indi də mənimlədanışmır. Ha, ha, ha…

M i r z ə İ s m a y ı l . Çox yaxşı sövdadır, Allah xeyir versin. (*Siyahını uzadır*.) Buyur, Q u r b a n ! (*Xan siyahını alıb oxuyur*.) Ancaq burada bir səhv var, onu düzəltmək lazımdır.

P ə r v i z x a n . Nə səhv?

M i r z ə İ s m a y ı l . Yaxşı olar ki, siyahıdan Həsən Pirqulu oğlunu pozub, əvəzinə Allahqulu oğlu Bədəli yazaq. Onun buradan getməsi məsləhətdir. Dəli igiddir, əlindən xəta çıxa bilər.

P ə r v i z x a n . Anladım nə deyirsən. Çox gözəl, al, pozursan poz! Əvəzinə Bədəli yaz! (*Siyahını verir*.)

M i r z ə İ s m a y ı l (*siyahını alıb, düzəldir*). Buyur, Qurban ! (*Verir xana.)*

Allahqulunu oğlu ilə xanın qulluğuna gətirirlər. Hər ikisi baş vurub əli bağlı dururlar.

P ə r v i z x a n (*diqqətlə Allahqulunun oğluna baxır*). Yavuğa gəl, qoçaq! (*Bədəl qabağa yeriyir*.) Adın nədir?

B ə d ə l . Xanın nökərinin adı Bədəldir.

P ə r v i z x a n . Afərin! Gözəl cavab verdin. Yəqin ki, mənim sadiq rəiyyətlərimdənsən. (*Bədəl baş əyib bir söz demir*.) Mirzə Ismayıl, bu oğlanı haraya lazım bilirsən göndər.

M i r z ə İ s m a y ı l (*Rəcəbə*). Rəcəb kəndxuda, siyahı ilə çağrılan cavanlar haradadırlar?

R ə c ə b k ə n d x u d a . Divanxanadadırlar.

M i r z ə İ s m a y ı l . Bu oğlanı da apar oraya. Həsən Pirqulu oğlunu da boşla getsin evinə.

R ə c ə b k ə n d x u d a (*Bədələ*). Yeri gedək. (*Aparır*.)

P ə r v i z x a n . Çox qaçaq oğlana oxşayır.

M i r z ə İ s m a y ı l . Igidlikdə, qoçaqlıqda tayı, bərabəri yoxdur.

P ə r v i z x a n . Sifətindən, baxanda, qoçaqlıq yağır. Belə bir oğlanı yüz əlli qızıla vermək cəfadır.

M i r z ə İ s m a y ı l . Məsləhət belədir.

P ə r v i z x a n . Doğrudur, belə oğlanı görüb, Rəhim xan da məndən razı qalar.

A l l a h q u l u . Mirzə, mənim oğlumu haraya göndərdin?

M i r z ə İ s m a y ı l . Sən nə haqla bu sualı mənə verirsən?

A l l a h q u l u . Necə? Məgər ata deyiləm? Oğlumun haraya aparılmağını bilməyim?

M i r z ə İ s m a y ı l . Hamının atası xandır. Hamının ixtiyarı da onun əlindədir. Nə istərsə elər. Hər kəsə öl dedi, gərək ölsün, qal dedi, qalsın və sənin də xan qulluğunda danışmağa ixtiyarın yoxdur. Qoca kişisən, bu yolların hamısını yaxşı bilirsən. Səni hüzura çağırıblar, nə xəbər alarlar, cavab verib, evinə gedərsən.

A l l a h q u l u . Mirzə, mən oğlumun haraya aparılmağını yaxşı bilirəm. Məgər rəiyyət qaramaldır ki, bir-bir aparıb satasınız?

M i r z ə İ s m a y ı l . Xan sağ olsun, İndi özünüz bunun nə növ bir insane olduğunu görürsünüz. Xan qulluğunda cürət eləyib bu dildə danışan, görün kənarda nələr söyləyə bilər.

P ə r v i z x a n . Görürəm. (*Allahquluya*) Allahqulu, mən sənin haqqında çox şeylər və sözlər eşitmişdim. Amma böhtan hesab eləyib inanmırdım. İmdi mən səni dürüst tanıdım. Gərək mənimlə gedib həmişəlik yanımda qalasan. Səni bu kənddə qoymaq olmaz.

A l l a h q u l u . Xan sağ olsun, məgər ata ürəyi yananda danışmaq da qadağandır? Heyvanın balası itəndə o da görürsən hər yeri dolanıb axtarır. Məgər mən heyvanca da deyiləm?

R ə c ə b k ə n d x u d a (*daxil olur*). Mirzə, aparıb divanxanada qoydum. Pirqulu oğlunu da buraxdım getdi.

P ə r v i z x a n (*Allahquluya*). Mənim nəinki sənin oğluna, hətta tamam külfətinə, sənin malına, canına belə ixtiyarım çatar. Sənin gözlərinin qabağında azmı adam dara çəkilib? Rəcəb kəndxuda, bunu aparıb üç yüz çubuq vurdurarsan. Bir də xan qulluğunda cürət eləyib danışmaz.

R ə c ə b k ə n d x u d a (*Allahqulunun qolundan yapışır*). Gedək!

Allahqulu çəkinir.

B a l a c a u ş a q (*yüyürərək gəlir*). Ata! Bu saat xanın adamları gəlib, bacımı çəkib apardılar. Qardaşımı nə qədər axtardım tapmadım.

A l l a h q u l u (*başına döyür*). Bu da bir müsibət! Xan, oğlumu aparıb məni köməksiz qoydun. İndi də mənim namusuma əl atırsan? Adını

beləmi ata qoyubsan? Batsın sənin kimi ata! Sən ata deyilsən, qaniçənsən, canavarsan!

P ə r v i z x a n . Daha kifayətdir! Rəcəb kəndxuda, bunun boğazına kəndir keçirib, dal həyətdə, mənim gözümün qabağında tut ağacından asarsan! Məlun, köpək! Sən bilirsənmi ki, sizin hamınızın canının, malının, külfətinin ixtiyarını Allah özü mənə tapşırıbdır?!

A l l a h q u l u . Bir Allah ki, camaatın ixtiyarını sənin kimi canavara tapşıra, elə Allaha mən bəndəlik eləmək istəmirəm!

P ə r v i z x a n . Cəld olun, aparın dilini kəsin!

Allahqulunu çəkirlər.

A l l a h q u l u (*fərraşları itələyir*). Çəkilin kənara! Mənim oğlum getdi, qızım getdi, namusum ayaq altında tapdalandı, canım da gedir! Xan məni dara çəkdirməsə də, mən özüm dünyada bundan sonra yaşamayacağam! Heç kəsdən də bu saat qorxum yoxdur! (Xana) Xan, sənin atan Surxay xan mənim atamı qayadan atdırdı. Yazıq qayanın sinəsində bitmiş bir kola ilişib başı üstündə asılı qaldı. Quzğunlar, çalağanlar diri-diri onun bədənini sökdülər. Axırda kişinin quru sümükləri qayanın dibinə töküldü. Sən də məni dara çəkdirirsən, nə eyib elər?! Əlbət bir vaxt səndən və sənin övladından hayıf alan tapılar.

Allahqulunu çəkib aparırlar.

P ə r v i z x a n . Həqiqət, ölməli məlunmuş!

M i r z ə İ s m a y ı l . Allaha da səbb elədiyini eşitdiniz?! Belə adamın şərən də qətli vacibdir.

P ə r v i z x a n . Əlbəttə, vacibdir.

Fərraş gəlib kənardan Mirzə Ismayıla başı ilə işarə edir.

M i r z ə İ s m a y ı l (*xana*). Xan sağ olsun, qız hazırdır.

P ə r v i z x a n . Çox gözəl, ötürsünlər yatacaq otağına. Gedək, Mirzə, istəyirəm pəncərədən o məlun Allahqulunun çapalamasına tamaşa eləyim. Sonra da bir qədər istirahətə məşğul olam. Gedək!

Gedirlər.

PƏRDƏ

İKİNCİ PƏRDƏ

Pərviz xanın sarayında bir otaq. Hərəmlər, hərəmxana əmələləri çalıb oynayırlar.

X a c ə (*daxil olur*). Xan təşrif gətirdi. Özü ilə də bir maral gətiribdir ki, yemə, ismə, xəttü-xalına, gül camalına, tamaşa elə.

H ə r ə m l ə r d ə n b i r i . Necə, yoxsa bizim hamımızdan gözəldir?

X a c ə . Ah! Sizin heç biriniz onun bərabəri ola bilməzsiniz. Baş hərəm. Gələr baxarıq. (*O biri qadınlara*) Dağılın buradan, heç kəs qalmasın!

Hamı baş əyib gedir. Pərviz xan daxil olur. Baş hərəm təzim edir.

P ə r v i z x a n . Necəsiniz, salamatlıqdırmı?

B a ş h ə r ə m . Bizim salamat olub, ya olmadığımız sizə lazımdırmı? Sizin üçün öz rahatlığınız hər şeydən əfzəldir. Buyurub, kənddə istirahət eləyib, bir nazənin sənəm də qulluğunuzda gətiribsiniz. Guya buradakılar sizin üçün azdırlar.

P ə r v i z x a n . Ürəyinə başqa bir fikir gəlməsin, əzizim. Sən bu hərəmxananın baş hərəmi olub, həmişə öz yerində möhkəm əyləşəcəksən. Sən güman etmə ki, mən özüm üçün təzə bir kəniz gətirmişəm. Xeyr! Daha kifayətdir. Ancaq yetim və bilmərrə sahibsiz bir qız olduğundan gətirmişəm ki, hərəmxanada sizə qulluq eləsin.

B a ş h ə r ə m . Gətirsən də, gətirməsən də, sahibi-ixtiyarsan. Bizim nə sözümüz ola bilər?

P ə r v i z x a n . Mən sənə yenə deyirəm ki, xəyalına özgə fikir gəlməsin. (*Əl çalır, qulam daxil olur*.) Get, kənddən təzə gələn qızı buraya göndər. (*Qulam baş əyib çıxır*.) Onu sənin ixtiyarına verəcəyəm. Necə bir həyalı qız olduğunu görərsən. (*Qız daxil olub qapıda dayanır*.) Qorxma, yaxşı qız, yavuğa gəl. (*Qız qısılaraq yavuğa gəlir*.) Sən bu gündən bu xanımın qulluğunda olacaqsan. Onun gərək hər əmrinə sədaqətlə itaət eləyəsən. Anladınmı, yaxşı qız? (*Qız başı ilə işarə edir. Xan baş hərəmə*) Görürsən necə həyalı qızdır? İmdi özün bununla söhbət eləyə bilərsən. (*Gedir. Ikinci hərəm daxil olur*.)

B a ş h ə r ə m . Ay qız, adın nədir?

G ü l s ə n ə m . Adım Gülsənəmdir.

B a ş h ə r ə m . Atan, anan çoxdanmı ölüblər?

G ü l s ə n ə m . Anam çoxdan ölüb. Atamı da xanın üzünə ağ olduğuna görə, üç gün bundan qabaq boğazından asdılar.

B a ş h ə r ə m (*ikinci hərəmə*). İmdi bunun necə yetim qız olduğunu bildik. (*Gülsənəmə*) Neçə yaşın var, qızım?

G ü l s ə n ə m. On altı.

İ k i n c i h ə r ə m . Yenə danışdır, bundan çox əhval bilmək olacaq.

B a ş h ə r ə m . Bacından, qardaşından nəyin var?

G ü l s ə n ə m . Iki qardaşım var. Böyük qardaşımı xan bu səfər gələndə

R ə h i m xana satdı, apardılar. Bir balaca qardaşım var, o da evdə qaldı.

B a ş h ə r ə m . Bəs ona kim pərəstar olur?

G ü l s ə n ə m . Bilmirəm.

B a ş h ə r ə m . Necə bilmirəm? Bəs sən onu necə sahibsiz qoyub gəldin?

G ü l s ə n ə m . Mən özüm gəlmədim. Məni fərraşlar güclə çəkib gətirdilər xanın yanına. Oradan da buraya gətirdilər. Daha qardaşımdan xəbərim yoxdur.

B a ş h ə r ə m . Çox gözəl. Di get qızım, kənizlərin içində otur. Çağıranda gələrsən. (*Qız gedir. İkinci hərəmə*). Bu işlərdən nə görürsən?

İ k i n c i h ə r ə m . Iş aydındır. On altı yaşında bir qız, həqiqət də, hamımızdan gözəl. Bir az keçəcək ki, hamımızın üstümüzdə böyüklük eləyəcək.

B a ş h ə r ə m . Onda tədbir lazımdır.

İ k i n c i h ə r ə m . Tədbir nə ola bilər? Başını batırmaqdan özgə bir tədbir ola bilməz.

B a ş h ə r ə m . Ondan sonra xanın qəzəbinin qabağında durmaqmı olar?

İ k i n c i h ə r ə m . Nəticəsinə mən cavab verərəm.

B a ş h ə r ə m . Tədbirin nədir söylə?

İ k i n c i h ə r ə m . Burada, bizə əl-ələ verib işləmək lazımdır. Ona görə səndən bir söz xəbər alacağam. Ancaq gərək sualımdan qəzəblənməyəsən.

B a ş h ə r ə m . Qəzəblənmərəm, xəbər al!

İ k i n c i h ə r ə m . Pişxidmət Rəşidin sənə bənd olduğundan xəbərin varmı?

B a ş h ə r ə m . Bu nə növ sualdır eləyirsən?

İ k i n c i h ə r ə m . Vədində möhkəm dur, qəzəblənmə. Mən qulağımla eşitdiyimi deyirəm. Mətbəxdə aşpazla danışdığını eşitmişəm. Deyirdi ki, bir gün xanımı görməyəndə gecə yata bilmirəm.

B a ş h ə r ə m . Onun nə həddi var mənim adımı çəkir? Məgər bilmir ki, xan xəbərdar olsa, onun atasının sümüklərini qəbirdən çıxardıb odlar?

İ k i n c i hərəm. Eşq başa vurandan sonra, adam ölümə də həvəslə gedər. Ancaq İndi qəzəblənmək yeri yoxdur. Nə tənbeh lazımsa, sonra eləyə bilərsən. Hələlik düşməni aradan götürmək lazımdır. Sən

R ə ş i d i xəlvət gətirt yanına, onunla bir növ mehriban söhbət elə, qaşgözlə ona bir para ümidlər ver. Sonra Gülsənəmin aradan götürülməsini ona təklif elə.

B a ş h ə r ə m . O bu təklifi qəbul elərmi?

İ k i n c i hərəm. O sözləri ki, mən eşitmişəm, nəinki baş və canla qəbul elər, hətta sənin yolunda öz atasının da başından keçər.

B a ş h ə r ə m . Sonra xanın öhdəsindən necə gələrsən?

İ k i n c i h ə r ə m . Hələlik onun adı kənizdir. Bir kəniz üstündə xan özünə zəhmət verib danışmaz. Ona nə var? Xanlığın qızlarının hamısının təəllüqü ona deyilmi? Gedib birini də gətirər. Onun üçün ya arvad ölümü, ya bir toyuq ölümü. Bir az söylənib oturacaq yerində. Amma vaxt ki, ona hərəm adı qoyub yuxarı başa addatdı, onda gərək biz hamımız buradan başımızı götürüb, çıxıb gedək.

B a ş h ə r ə m . Xan bu saat haradadır?

İ k i n c i h ə r ə m . Yorulub yatıbdır.

B a ş h ə r ə m . Xub, mən Rəşidi bu saat buraya çağırtdırıb, onunla danışaram. (O biri qapını açıb xacəni çağırır. Xacə daxil olur.) Mənim üçün bir qəlyan gətir. Rəşidi də bu saat xəlvətcə mənim yanıma ötür. (*Xacə gedir. Ikinci hərəmə*). Sən xanın yatacaq otağının qapısında gizlən. Elə ki oyandığını gördün, mənə tez xəbər ver, Rəşidi qaçırdım.

İ k i n c i h ə r ə m . Baş üstə, mən gedirəm. Gərək Rəşidlə elə bir şirin dillə danışasan ki, səndə ona məhəbbətin olduğuna dürüst inana.

B a ş h ə r ə m . Yaxşı, mehriban danışaram. Sən get, qapıdan uzaqlaşma.

İ k i n c i h ə r ə m . İşini xatircəm tut. (*Gedir.*)

Xacə, əlində qəlyan, dalınca Rəşid daxil olur. Qəlyanı xanıma verib çıxır. Rəşid əli bağlı qapıda dayanır. Baş hərəm taxt üstündə əyləşmiş, qəlyan çəkir, hərdənbir gözünün altı ilə Rəşidə baxır. Bu minvalla neçə dəqiqə keçir. Sonra üzünü Rəşidə tutur.

B a ş h ə r ə m . Yavuğa gəl, Rəşid , səndən söz soruşacağam.

R ə ş i d (*yavuğa gəlib*). Əmriniz nədir, xanım?

B a ş h ə r ə m . Sən mənim üzümə niyə belə məzlum baxırsan? Guya ürəyində dərmansız bir dərdin var?

Rə ş i d . Sizin tək xanımın, Pərviz xan tək ağanın qulluğunda yaşayanın nə dərdi ola bilər?

B a ş h ə r ə m . Rəngin gün-gündən saralır. Yoxsa bir adama bəndsən? Hər kəsdirsə, deginən bu saat əmr edim versinlər sənə. (*Rəşid dərin bir ah çəkir*.) Niyə belə ah çəkdin?

Rə ş i d . Bağışlayın, xanım, qulluğunuzda biədəblik elədim.

B a ş h ə r ə m . Səndən bir söz soruşacağam, doğru cavab ver.

Rə ş i d . Yalan cavab verməyə həddim yoxdur, xanım.

B a ş h ə r ə m . De görüm, mən sənin xoşuna gəlirəmmi?

Rə ş i d . Xanım, bu nə sualdır edirsiniz?

B a ş h ə r ə m . Sualıma cavab ver, ya deginən bəli, ya deginən xeyr.

Rə ş i d . Xanım, mən nəkarayam, nə cürət eləyib belə şeyləri xəyalımdan da keçirə bilərəm?

B a ş h ə r ə m . Mən soruşduğumu bilirəm. Sənin də danışdıqlarını eşitmişəm.

Rə ş i d . Atam sənə Qurban, xanım, məni Pərviz xanın qəzəbinə toxuma. Yoxsa bədənimin hər tikəsi bir kolda qalar. Hər nə deyiblərsə, ədavətlə deyiblər. Axı mən nə cürət edib sizin sözünüzü danışa bilərəm?

B a ş h ə r ə m . Dörd gün bundan qabaq mətbəxdə aşpazla nə danışırdın? Ha, rəngin qaçdımı? Görürsən, hamısını bilirəm. Di sualıma cavab ver!

R ə ş i d (*onun ayağına yıxılır*). Xanım, məni balalarının başına çevir. Məni Pərviz xanın başına çevir. Bir qələtdir eləmişəm, anlamamışam. Artıq-əksik söz danışmışam.

B a ş h ə r ə m . Dur ayağa. (*Rəşid qalxır*.) Eybi yoxdur, göyçək xanımların haqqında hamı danışar. Nə olar? Məgər nökər ürəyi ilə sair ürəklərdə təfavüt var? Hamının ürəyində məhəbbət ola bilər. Pərviz xan, məsələn, xandır, neçə min rəiyyətin canının, malının sahibidir. Bununla belə, məhəbbət nə olduğunu anlamır. Budur, hərəmxanasında on iki arvadı var. Onların hansına o, məhəbbət bağlayıb? Hər birindən doyandan sonra, gedib bir təzəsini gətirir. Buna məhəbbət deməzlər, bu, heyvanlıqdır. Budur, İmdi də kənddən bir təzəsini gətirib. Görək onunla neçə müddət dolanacaq. Amma biz arvadlar heyvanlıq axtarmırıq. Biz həqiqi məhəbbət axtarırıq. Sən mənim evimdə nökərsən.

Sənin də dilindən məhəbbət sözü eşidəndə ürəyimiz oynayır. De görüm, aşpaza dediyin sözlər ürəkdən idi, ya yox?

Rəşid. Ayağının altında Qurban kəsilim, xanım, mənə izin ver bu gün buradan çıxıb, başımı götürüb bir az uzaq yerə gedim.

Başhərəm. Əgər doğrusunu söyləməsən, səni Pərviz xanın əlinə verəcəyəm. O da bilirsən ki, ətini kabab eləyəcək.

Rəşid. Ay xanım, sənə atam, anam Qurban ! Axı mən evi yıxılmış nə dedim?

Başhərəm. Boynuna al, görüm mən sənin xoşuna gəlirəm, ya yox?

Rəşid. Bu nə qələt idi mən elədim? Nə daş idi başıma saldım?

Başhərəm. Axır sualımdır, cavab ver!

Rəşid. Doğrusu, xanım, bir qələt eləyib demişəm, qəzəbin tutmasın.

Başhərəm. Ürəkdən deyibsən, ya lağ ilə?

Rəşid. Mənim nə həddim var sənə lağ eləyim. Ürəkdən demişəm.

Başhərəm. Deməli, mən göyçək xanımammı?

Rəşid. Məgər buna bir söz olar? Göyçək olmasaydın, Pərviz xan səni baş hərəm elərdimi?

Başhərəm. Onu demirəm. Sənin gözündə necə?

Rəşid. Vaxt ki mənim ağamsan, əlbəttə gözəlsən.

Başhərəm. Açıq danış, yoxsa bu saat dərini soyduraram.

Rəşid. Daha nə gizlətmək, gözəlsən!

Başhərəm. Di al mənim əlimdən öp.

Rəşid. Qələt elərəm, xanım.

Başhərəm. Öp deyirəm sənə! (*Rəşid onun əlindən öpür.*) Necədir, dadlıdırmı?

Rəşid. Daha nə söz ola bilər?!

Başhərəm. Əgər mənim xahişimi əmələ gətirsən, mən də sənin hər xahişini əmələ gətirərəm. Bu gün əlimdən öpdün, sonra da anla nə deyirəm…

Rəşid. Əmr elə, xanım, özümü suya qərq eləyim, bədənimi odlara atım, yandırım. Gözünün qabağında xəncəri ürəyimə çaxıb, qanımı sənin ayağının altına töküm.

Başhərəm. Xeyr, mənim xahişim bunların heç birisi deyil. Xan kənddən təzə bir kəniz gətirib. Mən baxıram, o, cavan, məndən gözəl. Qorxuram bir azdan sonra xan onu bizim başımıza mİndirə. Əgər sənin ürəyində mənə məhəbbət varsa, gərək o qızın başını batırasan.

Rə ş i d . Xanım, mənim öz canıma qüvvətim çatar. Onu da, necə ki, ərz elədim, sənin yolunda qoymağa hazıram. Ancaq mənə sən nahaq qan tökdürmə.

B a ş h ə r ə m . Bəs onda sənin məhəbbətin yalanmış.

R ə ş i d (*özünü dübarə onun ayağına atır*). Xanım, al bu xəncəri, çax mənim ürəyimə, gör mən "uf" da deyərəmmi?! Amma mənim məhəbbətimə yalan demə… Nə buyursan, hazıram.

B a ş h ə r ə m . Mən sabah o qızı xacələrin birisi ilə çay kənarına paltar yumağa göndərəcəyəm. Bir kolun dalından onu güllə ilə vurub öldürərsən. Əgər xacə eşidib, səni görüb-tanısa, eyb eləməz, onu da vurub öldürərsən. Qəbul eləyirsən?

Rə ş i d . Qəbul elərəm, xanım, ancaq…

B a ş h ə r ə m . Bu saat hər şeyi qəbul elərsən. (*Barmağı ilə üzünü göstərir.*) Di buradan da bir öpüş ala bilərsən.

Rəşid xanımın üzündən öpən halda Pərviz xan daxil olur.
Rəşid qaçır.

P ə r v i z x a n . Ay ləçər, ay fahişə, bu on səkkiz ilin müddətində beləmi sədaqətlə dolanıbsan?! Bəs görünür on səkkiz il mənim öz binamusluğumdan xəbərim olmayıb! Mən Pərviz xan olum, tamam ətraf xanlar mənim adım gələndə titrəşməyə düşsünlər, amma evimin içində, öz hərəmim, baş hərəmim məni binamus eləsin? Yox!.. Yox!.. Burada qiyaməti bərpa edəcəyəm! Tamam hərəmxana əhlini qıracağam! Baxın, Pərviz xanın baş hərəmi öz ərinin gözünün qabağında nökərlə mazaq eləyir. Daha dünyada bundan da böyük biabırçılıq mümkündürmü? Bundan sonra hansı arvada etibar eləyəsən? (*Əl çalır, xacələr daxil olurlar.*) Gəlin aparın bu fahişəni salın zindana! Sabah buna bir cəza verim ki, cəmi hərəmxanaya ibrət olsun. O məlun Rəşidi də harada olsa, tapıb yanıma gətirərsiniz.

Baş hərəmi aparırlar.

İ k i n c i h ə r ə m (*daxil olur*). Gördünmü arvadının vəfasını? Mən deyəndə, inanmırdın. Axırda onun əməlinə öz gözlərinlə tamaşa elədin. Deyirdin, ondan sədaqətli arvad yoxdur. Gətirib baş hərəm eləyib, bizim başımıza çıxartmışdın. İndi sədaqətli kim olduğunu görürsənmi?

P ə r v i z x a n . Hamınız bir nəsildənsiniz, hamınız fahişəsiniz, hamınızı qılınca səkdirəcəyəm!

İ k i n c i h ə r ə m . Bizlərdən bir xata görsən, baş üstə. Bir dəfə çəkdirmə, iki dəfə, beş dəfə qılınca çəkdir. Mən çox sevİndim ki, sən doğru ilə əyrini gördün.

P ə r v i z x a n . İmdi sabah görərsən ki, ona mən nə cəza verəcəyəm. Gərək onu sizin gözünüzün qabağında öz aşnası Rəşidə öldürdəm. Sonra Rəşidin bədənini iki parça eləyib, şəhərin darvazasına vurduram.

İ k i n c i h ə r ə m . Rəşid də taqsır nədir? Cavan oğlan göyçək arvadda eşqi görəndə, əlbəttə, susayacaq. Rəşid də taqsır yoxdur.

P ə r v i z x a n . Yox! O məlun böyük tənbehə layiqdir. Onun nə həddi var, məndən biizin mənim arvadımın otağına girsin! Mən ona tənbeh etməsəm, sair əmələnin də ağlı başına gəlməz.

İ k i n c i h ə r ə m . Mən sənə bundan da bədtərini deyərəm ki, xəbərin yoxdur. Ancaq qəzəbin tutmuş vaxtı deməyə qorxuram.

P ə r v i z x a n . Söylə görüm daha nə bilərsən?

İ k i n c i h ə r ə m . Doğrusu, qəzəbindən qorxuram.

P ə r v i z x a n . Söylə, yoxsa nəşini burada yıxaram yerə!

İ k i n c i h ə r ə m . Onun qızı da özü kimidir.

P ə r v i z x a n . Nə dedin, mənim qızım?

İ k i n c i h ə r ə m . Bəli, sənin qızın.

P ə r v i z x a n . Böhtan deyirsən, ləçər! Heç kəs mənim qızıma ləkə vura bilməz. Mənim qızım qızıl güldən təmizdir.

İ k i n c i h ə r ə m . Yalan olsa, hər bir cəzaya layiqəm. Sənin qızın Rəhim xanın göndərdiyi pəhləvanla aşnadır. Onun mərdanə güləşməyini görüb, bənd olubdur. Neçə dəfə onları bir yerdə görüblər. Amma qorxudan sənə xəbər verə bilməyiblər. Budur, qızın özü də gəlir. (*Gedir*.)

X a n ı n q ı z ı (*daxil olur*). Ata, mənim anamın günahı nə idi, onu zindana saldırıbsan? Ata can, vallah mənim anamın heç taqsırı yoxdur. Yalvarıram ata, ayaqlarından öpürəm, əmr elə mənim anamı zindandan çıxartsınlar.

P ə r v i z x a n . Sənin özünə anandan bəd tənbeh eləyəcəyəm!

X a n ı n q ı z ı . Mən nə günah eləmişəm, ata?

P ə r v i z x a n . Söylə görüm, Rəhim xan göndərən pəhləvanla sənin aranda nə var?

X a n ı n q ı z ı . Heç bir şey yoxdur, ata.

P ə r v i z x a n . Heç bir şey yoxdur? *(Əl çalır, xacə daxil olur*.)

Çubuq hazır eləyin. Rəhim xanın yanından gələn pəhləvanı mənim yanıma gətirin. (*Xacə baş əyib gedir*.) Doğrusunu de, yoxsa səni so-

yundurub bədəninə ölüncə çubuq vurduracağam. (*Xacə bir dəstə çubuq gətirir*.) Soyundur bunu!

X a n ı n q ı z ı . Ata, rəhm elə, mənim günahım yoxdur.

P ə r v i z x a n . Çubuq dəyəndə boynuna alarsan. (*Pəhləvanı gətirirlər*). Yavuq gəl, qoçaq! (*Pəhləvan yavuğa gəlir*.) De görüm, nə hədlə mənim qızıma əl atıbsan?

P ə h l ə v a n . Xan sağ olsun, burada əl atmaq sözü yoxdur. Sənin qızın məni sevib, mən də onu sevmişəm. Aramızda da kəbin var.

P ə r v i z x a n . Bəs belə?! Elə olan surətdə mənim özüm sizə yaxşı kəbin kəsdirərəm.

X a n ı n q ı z ı . Ata, izin ver ikicə söz deyim. Sən məni Rəhim xanın oğluna nişanlandırıbsan. Mən gendən o oğlanı görmüşəm. Arıq, rəngi saralmış, yol gedəndə, deyirsən İndicə yıxılıb öləcək. Özünün də, deyirlər, başında bir tikə ağlı yoxdur. Amma sən bircə bu oğlana bax. Gör necə gözəl, necə şad, qüvvətli, boylu-buxunludur. Özü də məni sağ gözündən artıq istəyir. Rəhim xanın oğlu çox da olsun xan oğlu, mən qızıl təşti neyləyirəm içinə qan qusam. Mən bu şücaətdə oğlanı iki yüz Rəhim xanın oğlu kimi tülküyə dəyişmərəm. Mən bunu sevmişəm, nə bilirsən mənə elə! Ölümə də göndərsən, şövqlə gedəcəyəm! Onu da bil ki, boyum doludur.

P ə r v i z x a n . Ax, nə binamusluq, nə böyük biabırçılıq! Rəhim xana mən nə cavab verəcəyəm? Sən məni Rəhim xan kimi kişinin yanında xəcalətli elədin! Səni görüm iki dünyada üzün qara olsun! (*Xacələrə, fərraşlara*) Bunları aparın! Deyin daş və qum hazır eləsinlər! Gərək bunların ikisini də mənim gözümün qabağında diri-diri divar içində qoyub hörsünlər. Aparın ikisini də!..

P ə h l ə v a n . Xan, bunların mənə gücləri çatmaz. Amma mən özüm gedib öz sevgilimlə bir qəbrə həvəslə daxil olaram.

X a n ı n q ı z ı . Gedək, əzizim. Əlvida, sevgili atam. Qulam (*daxil olur*). Xan sağ olsun, Rəşidi heç yerdə tapmaq mümkün olmur. Tamam ətrafı atlılar gəziblər, kənddən gətirdiyiniz qız da onunla bahəm qaçıbdır.

P ə r v i z x a n (*qəzəbnak*). Bu nə xəbərdir? Bu saat iki yüz atlı hər tərəfə salınsın və onların ikisinin də özlərini, ya meyitlərini tapıb gətirsinlər! Yoxsa, qanı su yerinə axıdaram. Ax, ax!.. (*Başını tutub taxtın üstünə yıxılır.)*

PƏRDƏ

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Dağlar arasında qaçaqlar məskəni. İki nəfər qaçaqlardan Tağı və Heydər qazanda xörək bişirirlər. Bir nəfər yuxarıda əli tüfəngli qarovul çəkir.

Q a r o v u l (əlini gözünün üstünə qoyub, uzağa tamaşa eləyir). Heç bir qaraltı görünmür. Gedən yoldaşlardan da gözə bir nişan dəymir. Dəstəbaşımız da öz mağarasında əyləşib. Üç gündür nə isə bizimlə danışmaq istəmir.

Ta ğ ı . Dəstəbaşının dərdini mən bilirəm. Onun nigarançılığı evindəndir. Bacısını xan çəkdirib aparandan sonra, evdə qalmış balaca qardaşının qeydi onu alıbdır.

H e y d ə r . Yox, o, atasının və bacısının hayfını almayınca, rahat olmayacaq.

Ta ğ ı . Pərviz xanın adı gələndə cəmi aləm tük salır. Bədəl ona nə eləyə biləcək?

H e y d ə r. Dünyanın işini bilmək olmaz. Fələk çox Bədəl kimiləri yuxarı qalxızıb. Pərviz xan kimiləri ayaq altına salıbdır. Pərviz xanın camaatla rəftarı bir az da belə gedərsə, axırda tək qalar.

Q a r o v u l . Bir xan ki öz rəiyyətini qaramal kimi sata, o, rəiyyət məhəbbətini qazanamı bilər ki, çətinə də düşəndə rəiyyət onun arxasında dursun?

Ta ğ ı . Rəiyyət alış-verişi eləyən bir Pərviz xan deyil, hamı xanlar bu işi tuturlar.

Q a r o v u l . Hamısının da axırı bir olacaq.

H e y d ə r. Doğru deyirsən, qardaşım. Biz qoçaq çıxdıq. Rəhim xana satılmış on beş nəfər silahlanandan sonra, dağlar arasına qaçıb, quldurluğa qurşandıq. Qaçmaq bacarmayanlar hamısı orada, burada boyunduruq altında qırılırlar.

H e y d ə r . Bəxtimiz onda kəsdi ki, bizim on beşimizi də bir adama satdılar. Yoxsa bölüşdürüb hər birimizi bir yana satsaydılar, hamımız puç olmuşduq.

Ta ğ ı . Bədəltək igid yoldaş bizim aramızda olmasaydı, Rəhim xanın qulluğunda bizim ətimiz tökülüb, sümüklərimiz qalacaqdı.

Bədəl içəridən çıxır, qaçaqlar qalxırlar.

B ə d ə l . Gedən uşaqlardan bir xəbər yoxdur?

Q a r o v u l . Bu yerdən göz işlədikcə, dörd ətrafa baxıram, heç bir şey görsənmir.

Ta ğ ı . R ə h i m xanın adamları imdi bizi axtarmamış yer qoymayıblar. Qorxuram yoldaşlarımız girə keçələr.

B ə d ə l . Mən Rəhim xandan qorxmuram. Heç kəsdən də qorxmuram. Bizim qaçdığımıza görə, Pərviz xanla Rəhim xanın aralarında, əlbəttə, ədavət düşəcəkdir. Bu da bizə əlverişli olar. İt itlə boğuşar, yolçunun işi avand düşər. Bizə bu dağların arasında heç bir qüvvət bata bilməz.

Q a r o v u l . İki qaraltı görünür, yəqin onlardır.

Ta ğ ı . Ay Bədəl, nə olubdur sənə ki, necə gündür halın özünlə deyil? Yoxsa bir şeydən qorxursan? Əgər bir qorxu varsa, bizi də xəbərdar elə.

B ə d ə l. Mən nədən qorxacağam? Uzaq başı ölümdür. Ölümdən də mən qorxan deyiləm. Ancaq məni çərlədən bir dərddir. Mən Bədəl olam, igidliyim hər yerdə danışıla, mənim atamı öldürüb, bacımı gəlib sürüyüb aparsınlar?! Yox, mən bu biabırçılığı yeyə bilməyəcəyəm və nə qədər də ki, hayıf almamışam, mən özümə gəlməyəcəyəm.

Q a r o v u l . Yoldaşlar özləri ilə bir gözü bağlı adam gətirirlər.

B ə d ə l . Gətirsinlər görək, nə işdir. Yəqin geri qayıdası bir adamdır, istəmirlər yolu öyrənsin.

Qaçaqlardan Xəlil və Şirin bir nəfəri gözü bağlı gətirirlər.

B ə d ə l . Açın onun gözlərini, özünü də aparın bir kənarda saxlayın. Sonra danışdıraram. (*Əsirin gözlərini açıb bir kənara aparırlar.*) Xəlil, söyləyin görüm, nə iş görə bildiniz?

X ə l i l . Xoruzlar banlaşan zaman girdik kəndə. Hamı yatmışdı. Novruzqulunun evinə çatanda itlər üstümüzə gəldilər. İtlərin qabağına yanımızca götürdüyümüz bir parça əti atıb, yeridik qabağa. Qapını döydük. Novruzqulu oyanıb, xəbər aldı: "Kimsən?" Dedik: "Bizik". Səsimizdən tanıyıb qapını açdı, girdik içəri. Xoruzların üçüncü banınadək söhbət elədik. Deyir, camaatın canı boğazına yığılıb, bircə güllənin atılmasına məəttəldir. Xalqın gözü, deyir, Bədəldədir. Hamı, deyir, Bədəlin atlı, kəndin ortasına girməyini gözləyir. Deyir, camaatın sözü budur: belə yaşamaqdansa ölmək yaxşıdır!

B ə d ə l (*bir qədər fikirdən sonra*). Novruzqulu yalançı kişi deyil. O, işin həqiqətini söyləyib. Mənim balaca qardaşımdan nə əhval bildiniz?

X ə l i l . Novruzqulu dua göndərib deyirdi, qardaşından hər barədə arxayın olsun. Hamımız ona atalıq, qardaşlıq eləyirik. Keçən il xan

dara çəkdirdiyi Səfdər kişinin arvadını gətirib sənin evində qoyublar. Qardaşına müqəyyəd olur. Hər gün də dolanacağına lazım olan camaatdan verilir. Novruzqulu deyir, özümüz ac, çılpaq qalmağa razıyıq, amma Bədəlin qardaşını korluq çəkməyə qoymarıq.

B ə d ə l . Qardaşlar, çox razıyam sizdən. Çox zəhmət çəkdiniz. Vaxtında Novruzqulunun da xəcalətindən çıxarıq. Gözü bağlı gətirdiyiniz kimdir?

X ə l i l . Bu adam bizə yolda rast gəldi. Dedi Bədəl xana vacib sifariş aparıram, onun yerini mənə göstərin. Biz də gözlərini bağlayıb gətirdik, ki, xəlvət yolu görməsin.

B ə d ə l . Buraya gətirin onu. (*Xəlil gedir*.) Yoldaşlar, daha bundan sonra məni bikef görməsiniz. Bircə qeydim bacımın əsirlikdən qurtarmasıdır. O da sizin köməyinizlə mümkün olar. (*Xəlil kişini gətirir*.) Kimsən, nəçisən?

K i ş i . Mən Abdulla xanın yaxın adamlarındanam. Məni xan özü sənin yanına göndərib. Sənlə görüşüb, bir para işlər haqqında söhbət eləmək istəyir.

B ə d ə l . Abdulla xanın qaçaqlar dəstəbaşçısı ilə nə alıb-verəcəyi ola bilər?

K i ş i . Xanın sizinlə və sizin yoldaşlarınızla vacib söhbəti var. Razı olsanız ikicə nəfər adamla gələr.

B ə d ə l . Abdulla xan uzaqdadırmı?

K i ş i . Xeyr, bu yavuqda, çayın kənarında quş ovladır.

B ə d ə l . O yerlər ki Pərviz xanın ovlağıdır?

K i ş i . Bəli!

B ə d ə l . Pərviz xan ona quş ovlatmağa izin veribdirmi?

K i ş i . Xeyr. Abdulla xan buyurur ki, gərək Pərviz xanın ovlağını xaraba qoyam.

B ə d ə l . Səbəbi nədir? Onlar ki, dost idilər?

K i ş i . Daha səbəbini bilmirəm.

B ə d ə l . Get Abdulla xana mənim tərəfimdən ərz elə ki, hər vaxt buyursa, onun qulluğunda hazıram. Bu kişini aparın ötürün getsin.

Bir nəfər onu aparır.

Q a r o v u l . Yolla bir atlı gedir, tərkində də dolu xurcun.

B ə d ə l . İki nəfər gedin, görün kimdir, gətirin buraya. (*İki nəfər gedir*.) Bilirsinizmi, qardaşlar, biz, doğrudur, adımızı qaçaq-quldur qoy-

muşuq, amma bizim qəsdimiz yol adamlarını çapıb talamaq deyil. Birinci qəsdimiz çalışıb özümüzü və öz kasıb qardaşlarımızı Pərviz xan və Rəhim xan kimi qaniçənlərin caynaqlarından qurtarmaqdır. Bizim kimi evindən, eşiyindən didərgin düşənlər çoxdur. Onların hər birinin dalınca qalan gözlər var. Camaat xanların zülmündən təngə gəlib. Onlara bircə işarə eləmək lazımdır ki, hamısı bir adamtək xanların üzlərinə dursunlar. Odur ki, biz gərək qüvvəmizi artırıb, kəndlilərin arasına adam salıb, camaatı tərpədək. Ondan sonra asanlıqla məramımıza çatarıq...

Ta ğ ı . Ondan sonra sən bizim xanımız olarsan.

Bədəl. Heç kəs xan olmaz. Farağat çəkilib, xışımın dəstəsindən yapışsam, özümü xanların hamısından böyük hesab elərəm.

Ş i r i n . Bəs belə olan surətdə, biz burada nə yeyib dolanacağıq?

B ə d ə l. Əvvəla, Rəhim xandan gətirdiyimiz sursat neçə müddət bizi görər. Əlavə, mən demirəm ki, biz burada bikar oturacağıq. Dövlətli xandan, bəydən, tacirdən ələ keçdi, əlbəttə, soyacağıq. Amma kasıb-kusubla gərək heç kəsin işi olmasın. Dövlətlinin malı halaldır. (*Qaçaqlar bir erməni gətirirlər*.) Yolda gedən atlı bu idimi?

Q a ç a q . Bəli.

B ə d ə l . Allah saxlasın, a kirvə, yaxına gəl görüm.

Er m ə n i . Ay xan, Qurbanın olum, məni balalarının başına pırlandır. Hər nəyim var verim, məni boşla gedim. İmdi balalarımın gözləri yoldadır.

B ə d ə l . Mən xan deyiləm, yaxına gəl. (*Erməni yavuğa gəlir*.) Hardan gəlirdin?

E r m ə n i . Qurbanın olum, xan…

B ə d ə l . Yenə mənə xan dedin? Bir də xan desən səni öldürərəm.

E r m ə n i . Yox, başığa dönüm, daha demərəm. Şəhərdən gəlirəm. Qızım üçün bir az yalavaşlıq almışam, aparıram. Sabah qızımın toyudur.

B ə d ə l . Aç görüm nə alıbsan. (*Erməni qorxa-qorxa xurcunun açır*.) Elə bu?

Er m ə n i . Bə nə olar, başına dönüm? Mənim də gücüm buna çatır. Elə bunu al, məni boşla gedim. Istəmirəm, qızımı cehizsiz də yola salaram.

B ə d ə l . Bu azdır, ay kirvə, bununla toy olmaz. (*Çıxarıb pul verir*.) Al bu beş qızılı, qayıt bazara, bir az da parçadan-zaddan al apar. Qızına əməlli toy elə.

E r m ə n i (*qorxub, pulu almaq istəmir*). Yox, Qurbanın olum, mənimlə zarapat eləmə. Pağır adamam, burax gedim. Həmişə sağa kilisada dua eləyim.

B ə d ə l. Duan lazım deyil. Al pulu. (*Erməni pulu alır*). Di şeylərini də qaytar yığ xurcuna. (*Erməni yığışdırır*.) Di gedə bilərsən. (*Yoldaşlarına*) Uşaqlar, bunu salamat ötürün, getsin.

E r m ə n i. Allah səni öz pənahında saxlasın. Tavahqa eləyirəm zəhmət çəkib yoldaşlarınla mənim ğızımın toyuna gələsən.

B ə d ə l. Yox toya gələ bilmərik. Ancaq hər kəs səndən soruşsa ki, bu bir belə pulu sənə kim verdi, deginən Allahqulu oğlu Bədəl.

E r m ə n i. Başığa dönüm, o Bədəl deyilən sənsən? Bəs səni bir yaman ğaniçən adam söyləyirlər?

B ə d ə l. Qan içdiyimi gördün. Di get, nağıl elə.

E r m ə n i. Muraxas olum.

B ə d ə l. Xoş gəldin.

Er m ə n i (*gedə-gedə*). Hər bazar günü sağa dua eləyəcəyəm.

B ə d ə l. Get, nə qədər kefİndir dua elə.

Erməni gedir. Abdulla xan iki nəfərlə daxil olur.

A b d u l l a x a n. Bədəl sənsənmi?

B ə d ə l. Bəli, mənəm. Mənə görə qulluğun nədir, xan?

A b d u l l a x a n. Xahiş edirəm burada səndən və məndən başqa adam qalmasın.

B ə d ə l (y*oldaşlarına*). Kənara çəkilin.

Hamı gedir.

A b d u l l a x a n (adamlarına). Siz də gedin, o yanda məni gözləyin. (*Adamlar gedirlər, Bədələ*) İmdi əyləş söhbət eləyək.

Hər ikisi daş üstündə əyləşirlər.

A b d u l l a x a n. Bilirsənmi mən sənin yanına niyə gəlmişəm?

B ə d ə l. Buyur xan.

A b d u l l a x a n. Buraya gəlməkdən qəsdim, səndən özümə kömək istəməkdir.

B ə d ə l. Xan, mən bir balaca adamam. Beş-on yoldaşla sənə nə kömək verə bilərəm?

A b d u l l a x a n. Sənin igidliyin hər yerdə söylənir. Pərviz xanın əlindən rəiyyəti cana doyub. Hər dəqiqə onun üstünə hücuma hazır-

dırlar. Ancaq başbilənləri yoxdur. Sənin kimi bir igid onların qabağına düşsə, hamısı onun dalınca gedərlər. Odur ki, sənin mənə çox köməyin dəyə bilər. Mənim beş yüzdən ziyada atlım var. Hamısının da sərkərdəliyini sənə verərəm. Sənin ürəyin Pərviz xandan dağlanıb. Mən də gərək onun həftad püştünə od vuram.

B ə d ə l . Sizin aranızda, ədavət olduğunu mən eşitməmişəm.

A b d u l l a x a n . Üç il bundan qabaq o mənə bir yara vurub, hələ də sağalmır.

B ə d ə l . Necə yara?

A b d u l l a x a n . Bu əhvalatı hamı bilir. Mən Abdulla xan olam, hamı bəylərin, xanların yanında mənim hörmətim olsun, amma Pərviz xan mənim köpəyimi öz köpəyinə boğdursun? Mən bu binamusluğu heç vaxt yeyə bilmərəm.

B ə d ə l . Ay xan, iti boğulmaq nə böyük işdir?

A b d u l l a x a n . Sən bilmirsən, oğul. Biz xanların arasında adamın ya iti boğuldu, ya özü, heç təfavütü yoxdur. Mən gərək Pərviz xanın özünü it kimi boğam.

B ə d ə l . Xan, sənin bu təklifin ürəkdəndir, ya dildən?

A b d u l l a x a n . Abdulla xan yalan danışmaz. Mən sənə xalis ürək sözümü dedim. Əlini mənə ver. Sən mənə köməkçi, mən də sənə.

B ə d ə l (*bir az fikir edib).* Al, bu da mənim əlim. Hazıram.

A b d u l l a x a n . Mən gedirəm, hər hazırlığımdan hər vaxt səni xəbərdar edəcəyəm.

Bə d ə l . Çox gözəl, etibar elədiyin adamlardan bir neçəsini dilənçi, ya çərçi sifəti ilə sal Pərviz xanın kəndlərinə, camaatı hazırlasınlar.

A b d u l l a x a n . Gözəl məsləhətdir, elərəm. Salamat qal. (*Əl verir.)*

Bə d ə l . Xoş gəldin, xan. Yaxşı olardı, əyləşəydin bir quzu kəsdirəydim.

A b d u l l a x a n . Çox sağ ol. Sənin mənimlə birləşməyin özü bir böyük qonaqlıqdır. (*Gedir*.)

B ə d ə l (*onu ötürüb qayıdır*). Yoldaşlar, buraya yığılın. (*Yoldaşları cəm olurlar*.) Qardaşlar, az keçər ki, hamımız yenə evlərimizə qayıdıb kasıbçılığımızla məşğul olarıq.

Ş i r i n . Yoxsa, Pərviz xan bizim taqsırımızdan keçib və Abdulla xanı da buraya təvəqqe üçün göndərib?

B ə d ə l. Yox, Abdulla xan bizimlə bir yerdə onun üstünə gedəcək.

Ş i r i n .İnanma, Bədəl. Adam xana inanmaz. Xan xanın ayağını basmaz. Axırda yenə hər nə toxunsa bizə toxunacaq.

B ə d ə l . Yox, elə deyil. Bizim birimizin bacısını çəkiblər, birimizin qızını çəkiblər. Kiminin atasını öldürüblər, kiminin oğlunu atasının gözünün qabağında satıblar. Bunlar çox böyük zülmdür. Amma Abdulla xana dəyən zülm bunların hamısından yamandır.

Y o l d a ş l a r . Nə zülm? Nə zülm?

B ə d ə l . Pərviz xanın köpəyi Abdulla xanın köpəyini boğubdur.

Yoldaşlar gülüşürlər.

Ş i r i n . Doğrudan da böyük zülmdür. Xanın iti boğula, hayfını çıxmaya? Onda gərək xanlığından əl çəksin.

B ə d ə l . Həqiqət, zarafata salmayın, yoldaşlar, xan iti boğulmaq böyük işdir.

Səfi və bir nəfər yoldaşı Mirzə İsmayılla Rəcəb kəndxudanı qolu bağlı gətirirlər.

B ə d ə l . Bəh!.. Bəh!.. Nə gözəl qonaqlarımız gəlirlər! Bu böyüklükdə qurbanları hardan ovladınız?

S ə f i . Doğrusu, axır günlərdə biz sənin üzünə baxa bilmirik. Səni bikef gördükcə ürəyimiz qana dönürdü. Axır fikirləşdik ki, gedib buna bir yaxşı peşkəş gətirək, bəlkə kefi açıla. Gecə, xəlvət gedib girdik kəndə. Uşaqlardan bir neçə nəfər götürüb, gedib Mirzə İsmayılın yatdığı yerdə ağzını bərk bağlayıb, evindən çıxarıb çəkdik xanlıq dəyirmana. Orada qoyub, getdik Rəcəb kəndxudanın üstünə. Birbaş girdik evinə, "kimsən" deyib, qalxan kimi iki tərəfdən tüfəngi dayadıq qabırğasına. Səsini orada kəsdi. Onu da apardıq dəyirmana. Orada hər ikisinin qollarını qıs-qıvraq bağlayıb gətirdik qulluğuna. Bundan sonra bunların ixtiyarı sənin əlindədir. Istərsən öldür, istərsən dirilt.

B ə d ə l . Çox razı oldum sizdən, qardaşlar. Belə qulluğa candan keçmək deyərlər. Həqiqət, dəyərli peşkəş gətiribsiniz. (*Mirzə İsmayıla*) Mirzə İsmayıl! Əhvalın necədir, salamatsanmı?

M i r z ə İ s m a y ı l . Daha mən nə söyləyim, əhvalımın necə olduğunu görürsən.

B ə d ə l . Görürəm, yaxşı görürəm. Bəs bilmirdinmi ki, xan evində yediyin plovu bir gün burnundan tökərlər? Güman edirdin ki, həmişə xan qulluğunda qalıb, yeyib yatacaqsan?

M i r z ə İ s m a y ı l . Ay Bədəl xan...

B ə d ə l . Xan özünsən, hər bir quldura xan deməyə dilin öyrənib. Mənim atamı xana çuğullayıb, boğazından çəkdirəndə, bacımı sürüyüb xanın yatacaq otağına salanda mənə xan demirdin, İmdi nə olubdur?

M i r z ə İ s m a y ı l . Biz ata-babadan xan evində, xan qulluğunda, xan çörəyi ilə böyümüş adamlarıq. Sədaqətlə xanlara xidmət eləmək bizim vəzifəmiz olubdur. Başqa qulluğu nə görmüşük, nə də eşitmişik. Biz rəiyyəti xanın qapısında gəzən dördayaqlıdan ayırmamışıq. Bu taqsır da bizdə deyil. Bizə ata-babadan verilən tərbiyədir.

B ə d ə l . Bəli, sənin sözünü eşitdik. İmdi, Rəcəb kəndxuda, buyur görək sənin üzrün nədir? Bu kişi at-babadan, necə ki, söylədi, xan qulluğunda olub. Xana doğruluqla qulluq eləyir. Sən ki, ay yekəbaş heyvan, kəndli oğlusan, kənddə yeyib, içib böyümüsən, sənə nə düşübdü bu müftəxorlara qoşulub, rəiyyəti xanın ayağına verirdin? Kənddə qız qalmadı çəkib aparıb xana verməyəsən. Kəndin neçə igidlərini güdaza verdin. Tfu sənin sifətinə! İmdi özün de görüm, sənin cəzan nədir?

R ə c ə b k ə n d x u d a . Bədəl, əmioğlu, Qurbanın olum, bir qələtdir eləmişəm. Başımı daşın böyüyünə döymüşəm. Məni Allahqulu əminin goruna bağışla. Burada məni yanında saxla, sənə it kimi qulluq eləyin.

B ə d ə l . Sənin qulluğun mənə lazım deyil. (*Yoldaşlarına*) Çəkin bunu daşın dalına rahat eləyim.

R ə c ə b k ə n d x u d a (*Bədəlin ayaqlarına yıxılır*). Atam, anam sənə

Q u r b a n , Bədəl. Mənim balalarımı yetim qoyma.

B ə d ə l . Sən özün az balalar yetim qoymayıbsan. Sürüyün bunu buradan! (*Rəcəb kəndxudanı sürüyüb aparırlar*.) Mirzə Ismayıl, İmdi sənin axır sözün nədir?

M i r z ə İ s m a y ı l . Mənim bir sözüm yoxdur. Mənim ixtiyarım sənin əlindədir. Öldürmək, ya bağışlamaq səninlədir. *(İki güllə səsi gəlir*.) Xahiş elərsən, sənin yanında qalıb, sədaqətlə xidmət elərəm. Sənə bir savadlı adam lazımdır... Rəcəb kənxudanı aparanlar qayıdırlar.

B ə d ə l . Necə oldu? Yoldaşlardan biri. Sağ-salamat göndərdik ata-babasının yanına.

B ə d ə l . Çox gözəl. (*Mirzə İsmayıla*) Biz öz başımızın çarəsini özümüz eləyəcəyik. Qarnı xanlıq aşpazxanasının qazmağı ilə dolu olanlardan bizə fayda çatmaz. (Y*oldaşlarına*) Uşaqlar, bunu da aparın Rəcəb kəndxudanın yanına. Bunları bir-birindən ayırmaq günahdır.

Mirzə İsmayılı aparırlar.

Q a r o v u l . Yuxarıdan bir nəfər atlı, tərkində bir qız, çaparaq buraya gəlir.

B ə d ə l . Yəqin hər kəs isə, qız götürüb qaçıb, bizə pənahlanmağa gəlir, qoy gəlsin görək. (*İki güllə atılır.)* Bəli, Mirzə Ismayıl da təşrif apardı. İmdi növbət Pərviz xanındır. Qardaşlar, doğrudur, hər yerdə məni igid söyləyirlər, amma İndiyədək heç kəsin nə malına və nə canına qəsd eləməmişəm. Yanımda toyuq başı kəsiləndə üzümü kənara tutmuşam. Amma bu məlunların ölümü mənə ləzzət verir. Qaçaqlardan biri . Niyə, bir oymağın adamları deyilikmi? Səni kim tanımır?

Rəşid , yanında Gülsənəm, daxil olur.

G ü l s ə n ə m . Ölümüm ayağının altında olsun, ay qardaş! Yüz şükürlər olsun ki, səni gəlib sağ-salamat tapdım. (*Özünü Bədəlin üstünə atır.)*

B ə d ə l (*onu qucaqlayır*). Əziz bacım, xoş gəldin. Daha mənim bir qeydim qalmadı. Bəs bu səni gətirən oğlan kİmdir?

Rə ş i d . Mən Pərviz xanın pişxidmətlərindənəm. Adım Rəşiddir. Bu qızı gətirdilər xanın evinə. Baxdım ki, hərəmlər bunu, gözəlliyinə görə, öldürəcəklər. Doğrusu, mən özüm kəndli balasıyam, bir kəndli qızının mənim gözümün qabağında öldürülməsini namusum götürmədi. Bunu qapıda görüb dedim, bacı, sən buradan qaçmasan, səni öldürəcəklər. Gəl mən səni qaçırım. Qız razı oldu. Pərviz xanın atlarının bir yaxşısını yəhərləyib, minib, bunu da tərkimə alıb qaçdım. Hara qaçdığımı özüm də bilmirdim. Kəndbəkənd gəzib orada, burada gizləndik. Sonra sənin Rəhim xanın yanından yoldaşlarınla qaçdığın xəbəri yayıldı. Bu ağlayıb özünü öldürdü ki, gərək məni qardaşıma yetirəsən. Budur, mən də gətirdim.

B ə d ə l . Çox razıyam, qardaşım. Adın Rəşiddir, yəqin özün də Rəşid sən.

R ə ş i d . İzin olsa, mən də həmişəlik burada, sizin yanınızda qalaram.

B ə d ə l . Çox yaxşı olar. Qardaş, sənin bu yaxşılığın əvəzində sənə bir layiqli ənam verəcəyəm. Onu da Pərviz xanın nəşinin üstündə alacaqsan. Yoldaşlar, buraya yığılın! (*Yoldaşlar cəm olurlar*.) Yoldaşlar daha biz burada qala bilmərik. Pərviz xan, Mirzə İsmayılın və Rəcəb kəndxudanın oğurlandığını eşidib, yəqin gəlib kəndi dağıdacaq. Ona görə gərək özümüzü kəndin köməyinə yetirək. Kənd və bizim gəlmə-

yimizi gözləyir. Hazırlaşın, qaranlıq düşən tək gərək buradan tərpənək. (*Rəşidi göstərir*). Bu oğlan da ki, mənim bacımı əsirlikdən qurtarıb, bizim yoldaşımız və qardaşımız olacaq. Az keçər, qardaşlar, Pərviz xan xaraba qoyduğu yerlərdə abadlıq görərsiniz. Camaatımız xan caynağından qurtarıb öz əlinin əməyini rahat yeyib yaşayar. İmdisə, yoldaşlar, bir qədər kef çəkməyin eybi yoxdur. Bir az çalıb-oynayıb yola düşərik.

Balaban çalınır. Cavanlar oynayırlar.

PƏRDƏ

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Pərviz xanın sarayı. Böyük, şeyləri dağınıq bir otaq. Xacələr otağın şeylərini dişarı çıxardırlar. Pərviz xan, əlində tüfəng, əsəbi halətdə otaqda gəzinir. Sadıq bəy daxil olur.

P ə r v i z x a n . De görüm, nə xəbər var?

S a d ı q b ə y . Nə xəbər olacaq?! Abdulla xan xanlıq qoruqda çadırlarını qurub əyləşib. Xanlığın hər yerindən də ona kömək gəlməkdədir.

P ə r v i z x a n . Mənim öz camaatım mənim üzümə ağ olub, düşmənimə kömək verir. Heydərxanlı atlıları gərək bu gün özlərini buraya yetirələr. Oradan da bir xəbər yoxdur. Mirzə İsmayıl, bilmirəm, hansı cəhənnəmə gedibdir. Budur, bir həftədir ondan kağız yoxdur. Hətta Abdulla xanın mənim üstümə yerimək xəbərini eşidən tək Mirzə Ismayılın üstünə çapar göndərmişəm. O da İndiyədək qayıtmayıb. Nə qədər fikir edirəmsə, bir şey anlaya bilmirəm. Çıx əmr ver, təzədən Heydərxanlıya bir çapar göndərsinlər. Bəlkə Abdulla xanla bizim danışığımız qurtarınca atlılar özlərini yetirələr.

S a d ı q b ə y . Xan, Heydərxanlıya çapar göndərməyin faydası yoxdur, göndərsək də gedib gəlməyəcək.

P ə r v i z x a n . Bu nə sözdür? Nə demək istəyirsən? Mənimlə açıq danış.

S a d ı q b ə y . Bağışlayın, xan. Biz ancaq iki yüz nəfər atlı cəm edə bilmişik. Onlara da artıq ümid bağlamaq olmaz. Bərkə düşəndə hamısı üz döndərəcəklər. Rəhim xana satdığınız Bədəl Allahqulu oğlu bu saat yoldaşları ilə bir yerdə əyləşib Heydərxanlıda. Tamam kənd əhli də yaraqlı, əsləhəli onun buyruqlarına itaət eləməkdədirlər.

P ə r v i z x a n . Bəs Mirzə İsmayıl niyə İmdiyədək mənə bir məlumat vermir? Mən bu əhvalatı bilsəydim, Abdulla xanla özgə dillə danışardım.

S a d ı q b ə y . Xan, Heydərxanlıda bu saat nə Mirzə İsmayıl və nə də Rəcəb kəndxuda var.

P ə r v i z x a n . Necə olublar?

S a d ı q b ə y . Onların hər ikisini, gecə yatdıqları yerdə, Bədəlin adamları oğurlayıblar və yəqin ki, öldürüblər.

P ə r v i z x a n . Bəs bu xəbəri indiyədək mənə niyə gətirməyiblər?

S a d ı q b ə y . Kim gətirəcək? Heydərxanlıdan buraya bir nəfər gəlmir. Siz göndərən adamları da öldürməyiblərsə də, tutub kənddə saxlayıblar.

P ə r v i z x a n (*bir qədər fikirdən sonra*). Deyirsən iki yüz atlın var?

S a d ı q b ə y . Bəli, ancaq toplamaq mümkün oldu.

P ə r v i z x a n . Rəhim xandan da neçə gündür bir xəbər yoxdur. Onun atlıları bu günədək gərək burada olaydılar.

S a d ı q b ə y . Xan, məgər Rəhim xan sizə kömək göndərər?

P ə r v i z x a n . Necə göndərməz? Bəs niyə Rəhim xan Xudayar xanla dava eləyəndə mən ona üç yüz nəfər Heydərxanlı atlısı göndərdim? Və onların köməkliyi ilə Rəhim xan qalib gəldi.

S a d ı q b ə y . Özünüz bir fikir edin? Rəhim xana on beş nəfər Heydərxanlı cavanlarından satdınız. Onlar da Rəhim xandan aldıqları silahları götürüb, onun mal-qoyununu da qabaqlarına salıb, dağlara çəkildilər və quldurluğa qurşandılar. Qızınızı Rəhim xanın oğluna verməyi vədə etdiniz, o da baş tutmadı. Bundan sonra Rəhim xan sizə köməkmi verər?

P ə r v i z x a n . Məgər Rəhim xan anlamırmı ki, Abdulla xan məni məğlub eləyəndən sonra güclənib, Rəhim xanı da rahat qoymayacaq. Rəhim xan öz canını saxlamaqdan ötrü gərək mənə kömək versin.

S a d ı q b ə y . R ə h i m xanın Abdulla xanla bir ədavəti yoxdur. Hələ, necə ki, sizə məlumdur, aralarında qohumluq da var. Rəhim xanın qızı Abdulla xanın oğlundadır. Əlavə, lazım olan vaxt Rəhim xan İrandan kömək də ala bilər. Bunun üçün ancaq İran şahlarının təhti-himayələrinə keçmək lazımdır.

P ə r v i z x a n . Məgər mən də bu yolla kömək ala bilmərəm?

S a d ı q b ə y . Gecdir, xan. Düşmən ətrafı bürüyüb, hətta sizə qaçmaq yolu da qoymayıblar.

P ə r v i z x a n . Onda sən mənə bir məsləhət tök. İşdən çıxmış, neçə belə çətinliklərə düşmüş adamsan.

S a d ı q b ə y . Məsləhət yolu qalmayıbdır. Xan, ya gərək Abdulla xanın istədiyini verəsiniz, ya onunla davaya girişəsiniz.

P ə r v i z x a n . Abdulla xanın təklifi məgər eşidiləsidir? O məndən xalqımın yarısını və on min qızıl pul tələb eləyir. Mən də cavabında ona məktub göndərib yazmışam ki, biz xırda xanların hamısının başlarının üstündə İran kimi böyük bir düşmən durubdur. Onun müqabilində biz ancaq birləşməklə davam gətirə bilərik. Bizim aramızda ədavət olarsa, təklikdə bizi asanlıqla yox eləyərlər. Bunu yazandan sonra ona on beş kənd və iki min də qızıl təklif eləmişəm. İmdi cavab gözləyirəm. Yəqin təklifimi qəbul eləyəcək. Ondan sonra, mən bilirəm üz döndərən, nəməkbəhəram kəndlilərin başlarına nə müsibət gətirəcəyəm. Sən daha get qoşunlarının yanına. Hər halda bizə hazırlıq lazımdır. (*Sadıq bəy gedir. Pərviz xan, başını tutmuş, otaqda gəzinir. Qasid daxil olur.*) Hə, nə xəbər gətirdin?

Q a s i d . Xan sağ olsun, Abdulla xan kağızı oxuyandan sonra sərkərdələrini yığıb məsləhət elədi. Sonra məni çağırıb buyurdu ki, Pərviz xanla daha heç bir danışığa girməyəcəyəm. Hətta ondan istədiyimi də versə qəbul eləməyəcəyəm. Mən gərək onun bütün xanlığına sahiblənim. Heydərxanlı Allahqulu oğlu Bədəl də neçə yüz atlı ilə oradadır. Məni kənara çağırıb dedi, gedib xanına deyərsən, Abdulla xanla barışsa da işi mənimlə olacaq və Abdulla xanı onunla barışmağa da mən qoymuram.

P ə r v i z x a n . Çıx, cəld Sadıq bəyi geri döndər. (*Qasid çıxır. Pərviz xan başını tutmuş halda otaqda gəzinir və tez-tez gedib pəncərədən baxır. Sadıq bəy daxil olur.*) Sənə məlum etməliyəm ki, bizim müharibədən savayı başqa yolumuz qalmayıbdır. Abdulla xan bizim təklifimizi rədd eləyibdir. Əgər Abdulla xanın qoşununa faiq gəlsəniz, məndən istədiyi on min qızılı sənə və sənin sərkərdə yoldaşlarına vədə eləyirəm. Get, qardaşım.

S a d ı q b ə y . Biz davaya hazırıq və dava da eləyəcəyik. Ancaq Abdulla xanın qoşunu beş bizimki qədərdir.

P ə r v i z x a n . Səngərlərinizi bacardıqca möhkəm edin. Atlılara mümkün olduqca ürək verin və mənim tərəfimdən onlara yaxşı ənamlar və xələtlər vədə eləyin.

S a d ı q b ə y . Baş üstə, xan. Əlimizdən gələn qədər çalışacağıq. Daha mən gedim.

P ə r v i z x a n . Get, qardaşım, get, oğlum.

Sadıq bəy gedir. Xan divanəvarı gəzinir.

B a ş h ə r ə m (*sabiq ikinci hərəm, daxil olur*). Əzizim xan, bu nə işdir? Deyirlər bu saat Abdulla xanla dava başlayırsan?

P ə r v i z x a n . Bəli, başlayıram, sənlik nə var?

B a ş h ə r ə m . Məgər heç hərəmxananın fikrini çəkməyibsən? Bəs biz haraya qaçacağıq?

P ə r v i z x a n . Siz qaçacaqsınız cəhənnəmə, gora! Nə bilim haraya qaçacaqsınız? Mənim başıma gələn müsibətlərin hamısının səbəbi sən məlunsan!

B a ş h ə r ə m . Dahı gör nə var? Mən niyə səbəb oluram? Mən nə eləmişəm?

P ə r v i z x a n . Daha nə eləyəcəksən? Baş hərəm olmaq üçün mənə öz arvadımı öldürtdün. Öz əlimlə qızımı divar arasına qoyub hördürdüm. İmdi mənim qızım Rəhim xanın evində olsaydı, Abdulla xan heç vaxt mənim üstümə ayaq almağa cürət eləməzdi.

B a ş h ə r ə m . Qızıyın aşnabazlıq elədiyini mən ki, sənə yalandan demədim. Arvadıyın Rəşidlə öpüşdüyü gözünlə görmədinmi?

P ə r v i z x a n . Gördüm, gözümlə gördüm. Məgər mənim hərəmxanamda bir salamat arvad var? Hamınız fahişəsiniz. Bu saat sənin başını öz əlimlə kəsəcəyəm, məlun! (*Boğazından yapışıb yıxır yerə, xəncəri çəkir.)*

B a ş h ə r ə m . Ay haray, ay aman, qoymayın!

H ü s e y n (*cəld daxil olub, xanı itələyir*). Kənar ol!

P ə r v i z x a n . Sən nəçisən? Nə ixtiyarla buraya daxil oldun?

H ü s e y n. Mənim gözümün qabağında heç kəs sevgilimi öldürə bilməz!

P ə r v i z x a n . Nə söyləyirsən, namərbut? Kimdir sənin sevgilin?

B a ş h ə r ə m . Sevgilisi mənəm, mən! Sən hərəmxananı arvadla doldurub, hamısını yoxsa itaətdə bilirsən? (*Hüseynə qısılır.*)

P ə r v i z x a n . İkinizi də burada parça-parça eləyəcəyəm. Nacinslər, nəməkbəhəramlar! *(İstəyir üstlərinə getsin, Hüseyn onu itələyib yıxır, baş hərəmlə otaqdan çıxır. Xan, əlində xəncər, onların dalınca yüyürür. Atışma başlanır, nökər xanı gətirir otağa.)*

N ö k ə r . Xan sağ olsun, hər tərəfdən güllə dolu kimi yağır. Özünü xataya toxuma. Əyləş otaqda. Biz, nə qədər canımız var, dava edəcəyik.

P ə r v i z x a n . Getmə, dayan burada mənim yanımda, getmə. *(Özünü taxtın üstünə yıxıb, gözləri böyümüş halda o yan-bu yana baxır. Atışma getdikcə artır və yavuqlaşır.)*

S ə r k ə r d ə (*daxil olur*). Xan sağ olsun, qoşun davam gətirə bilmir. Abdulla xanın atlıları dolublar kəndə və xanlıq tikililərinə od qoyublar. Od gəldikcə saraya yavuqlaşmaqdadır. Buradan sizin yayınmağınız lazımdır. (*Çıxır.*)

P ə r v i z x a n . Mən xan deyiləm, heç zad deyiləm. Mən yırtıcı köpəyəm, canavaram, cəlladam! Ayağımı buradan bir qədəm də kənara qoymayıb, ölüncə qalacağam. (*Nökərə*) Tüfəngi doldur, buraya ver. (*Nökər tüfəngi sümbə ilə lüləsindən doldurub verir. Xan atır.*) Ölməkdən qabaq bu məlunlardan gərək bir neçəsini cəhənnəmə göndərim. *(Xan bir tüfəngi tuşlayıb atınca, nökər o biri tüfəngi doldurub hazır edir.)* O biri tüfəngi ver buraya! (*Atır.*) Al, bunu doldur. Bax, o atlını gözlə. (*Atır.*) Gör atdan necə də dəydi yerə. Al bunu, o birisini ver. (*Atır.*) Bu da birisi. Afərin, Pərviz xan! Bu da biri.

Atışma daha da şiddət eləyir. Xan güllə atmaqda davam edir. Alov evi əhatə edir. Pəncərədən bir güllə nökərə dəyir. Nökər yıxılır. Xan qəfəsə düşmüş vəhşi heyvan tək özünü o yan-bu yana çırpır. Bədəl və Rəşid daxil olurlar.

P ə r v i z x a n . Sən kimsən?

B ə d ə l . Xan sağ olsun, yoxsa tanımırsan?

P ə r v i z x a n (*divanəvarı*). Yox, tanımıram!

B ə d ə l . Mən boğazından asdırdığın Allahqulunun oğlu, zorla çəkdirib apardığın Gülsənəmin qardaşı, Rəhim xana yüz əlli qızıla satdığın Bədələm.

P ə r v i z x a n . Sən nə ixtiyarla öz xanının üstünə gəlirsən?

B ə d ə l . Nə ixtiyarla? Bu ixtiyarla! (*Güllə ilə vurur. Xan yıxılır.*) Daha ürəyimdə dərdim qalmadı. Axırıncı hayıfı aldım. (*Ayağını qoyur xanın bədəninin üstünə*). Rəşid , yavuğa gəl. Mən bu xanın nəşinin üstündə sənə bir xələt vəd eləmişdim. Bu peşkəs mənim bacımdır ki, burada sənə verirəm.

R ə ş i d . Çox gözəl, bu mənim ürəyimdən keçən peşkəşdir. Gəl qardaş, bu fəthdən sonra bir şirin öpüşək.

Qucaqlaşıb öpüşürlər.

PƏRDƏ

BABA YURDUNDA

Beş pərdədə

İŞTİRAK EDƏNLƏR:

C a h a n g i r a ğ a –	iyirminci əsrin əvvəlində, Pərviz xan nəslindən bir mülkədar, otuz beş yaşında
E h s a n x a n –	qoca mülkədar, Cahangir ağanın mülk qonşusu
N a m a z –	Cahangir ağanın darğası
G ü l n i s ə	} kənd qızları
B a l a q ı z	} kənd qızları
H ə s ə n –	Gülnisənin atası
T u b u –	Həsənin arvadı
S a d ı q	} kəndli
H ə z r ə t q u l u	} kəndli
Ş a h m a r b ə y -	pristav
Aşıq Cəfər –	saz aşığı
I s k ə n d ə r z a d ə –	dairə icraiyyə komitəsi sədri
M i r z ə S ə m ə d –	katib

Kəndlilər, şikayətçilər, qadın, yasovul,yüzbaşı, toybaşı, fərraş, mirab,milisioner və s.

BİRİNCİ PƏRDƏ

Cahangir ağanın evinin qabağında bir bağça. Neçə nəfər fəhlə işləyir. Arvadlar, qızlar alaq edirlər.

G ü l n i s ə (*Balaqıza*). A Balaqız, daha mən sabahdan buraya işləməyə gəlməyəcəyəm.

B a l a q ı z . Niyə gəlməyəcəksən? Gündə dörd abbası pul alırsan, az ki deyil.

G ü l n i s ə . Dörd abbasını mənə harada işləsəm verərlər.

B a l a q ı z . İmdi ki elədir, daha niyə gedib qapılarda işləyəsən? Öz evinin içində öz ağamıza işlə.

G ü l n i s ə . Yox, iş onda deyil.

B a l a q ı z . Bəs nədədir?

G ü l n i s ə . Doğrusu, mən ağadan qorxuram.

B a l a q ı z . Niyə qorxursan? Ağa ki, səni tutub yeməyəcək.

G ü l n i s ə . Danışanda adamın gözünün içinə bir tövrlə baxır ki, az qalır adamın bağrı yarılsın. Hərdənbir ondan elə sözlər eşidirəm ki, heç anadan olandan eşitməmişəm, lap qulaqlarım taqqıldayır.